

Jens Torbensen Lidøes digt „Ondløse Kirkes Beskrivelse“, 1736

Af Erik Dal.

Den, der idag sætter sig hen for at læse digte, venter i dem at finde stemninger og overvejelser eller måske en handlingsgang eller en poetisk beskrivelse. Derimod venter han ikke at få ligefremme oplysninger i digterisk form, og fodnoter, som kan være besværlige nok i en fagbog, regner han ikke med at finde. Der er mange generationers hævd for, at nøjagtige angivelser og poetisk stil er fjendtlige mod hinanden.

Anderledes, om vi går tilbage til Holbergs eller hellere til Kingos tid, slægterne før og efter 1700. Dengang behøvede vers ikke at være stemnings- eller handlingsmættede. Mange var det, men der fandtes digtarter, vi nu knap kender, historiske, beskrivende og belærende digtning, og deriblandt en særlig topografisk digtning. Byer og slotte, skove og vandfald kunne få deres beskrivelse i versets form, og hvad digtet ikke selv kunne rumme, stuede man ned i fodnoterne. Sådanne digte var ofte henvendt til den konge eller adelsmand, hvem den beskrevne lokalitet hørte under, og indgik således i enevoldstidens hyldsteddigtning.

Hvis det var en stor digter, der kunne give poetisk udtryk for ægte følelse for naturen eller uskrømtet beundring og taknemmelighed for stedets herre, kunne der meget vel komme poetiske passager i værket (også målt med vore ændrede, uhistoriske og altså ukorrekte målestok); men ofte blev det kun til en opregning af fakta, mere eller mindre overbevisende forsynet med følelsesudbrud.

Et beskedent bidrag til denne topografiske digtning finder vi i Det kongelige Biblioteks håndskriftafdeling, der rummer så mange værdifulde utrykte sager af de forskelligste arter. Det er det digt om Undløse kirke, der her er fremdraget og trykt vistnok for første gang.

Digtet foreligger i tre afskrifter. De har signaturerne Kall 371,4⁰ (i det flg. benævnet K), Ny kgl. saml. 704,4⁰ (N) og Thott 458,8⁰ (T), jf. E. Gigas: Katalog over Det store kongelige Bibliotheks Haandskrifter vedrørende Norden, særlig Danmark, I 1903 180f og 213f.

Det vigtigste af disse tre håndskrifter er K, som er fulgt i foranstående tryk. Det består af 6 blade, hvoraf det første er titelblad, og er indhæftet i et samlebind med andre bidrag til Sjællands topografi. Dets retskrivning har et ældre præg end de andre teksters, og det er ene om underskriften og datoen, hvorom nedenfor. Endelig har digtets afsluttende „Votum“ kun sin fulde og åbenbart originale form i K. Originalmanuskript er K dog ikke, som det senere skal vises. Det indgik til Det kongelige Bibliotek efter historikeren Abraham Kalls død 1821. Se side 14.

Afskriften N er sandsynligvis foranstaltet af samleren og historikeren J. Langebek; ihvertfald er det en fast og øvet hånd, der har skrevet de 6 blade, hvoraf den består. Hæftet solgtes på Langebeks auktion 1777 til en anden storsamler, P. F. Suhm, for 2 mark 3 skilling, og med Suhms samling indgik det 1796 til Det kongelige Bibliotek. Denne opskrift er nok fuldstændig, men Votum har dog fået en anden form, idet den tid- og stedbundne henvendelse til familien Schack på Kongsdal (linie 109—28) er strøget til fordel for flg. mere traditionelle linier til kongen:

Gud glæde Kongen, som seer paa sin Kirkes beste,
Lad *Ezechia* Aar, og Naade sammen fæste
Som Naglen i fast Muur, at hand maae stadig staae,
Til hand for *Cronen* sin den ævig vexle maae.

Det tredie håndskrift, der altså hører til den 1785 afdøde grev Otto Thotts formidable samling, har kun 4 beskrevne blade, hvoraf endda det første er titelblad (se side 5), men det om-

fatter da også kun de første 44 linier med noter. Håndskrifterne T og N har mange afvigelser fra K, men mest med henblik på tegn og stavning, og de er i de fleste, men ikke i alle træk moderniserede i forhold til K. Et par afvigende læsemåder er benyttet i nedenstående punktcommentar.

K-textens underskrift tillader en forfatterbestemmelse af digtet. Dette røber selv, at en af kirkens præster må være ophavsmanden (om ikke andetsteds så i note q), og underskriften Jesus Tuum Libera, Jesus fri dig, indeholder forbogstaverne på den præst, der sad i Undløse i årene omkring den angivne dato 1736: Jens Torbensen Lidøe. Dennes egenhændige håndskrift har Rigsarkivet venligt fremdraget på en kvittering i Holbæk Amts Contributionsregnskaber for 1739, og man kan deraf se, at vort K-håndskrift ikke er egenhændigt. Originalen har som så mange andre digte på den tid cirkuleret i afskrifter med mulighed for fejl og ændringer, og selve K-texten har også et par grove fejl som oplyst i kommentaren.

Jens Torbensen Lidøe (Lidovius) er iøvrigt lidet kendt. Hans far var præst i Hersted-Øster og -Vester, og der blev han født 10. 10. 1678; sin embedsexamen fik han 6.7.1705 med 2. karakter, og efter at have haft et andet embede sad han i Undløse-Søndersted fra 22. 1. 1723 til sin død 12. 11. 1747. Han var gift med Dorothea Reenberg, f. 19. 2. 1683. Altsammen data, der pligtmæssigt meddeles efter Wibergs præstehistorie, men som ikke fortæller noget af virkelig interesse. Adskilligt flere detaljer findes i „Ondløse Præstebog, forfattet 1845—47“ af Kapellan Andreas Teilmann, et manuskript i Undløse præstegårds arkiv. Det bygger på ældre kirkebøger, og så lidet sigende dets mange navne er idag, kan der dog være grund til at gengive en kilde, der ellers aldrig har været benyttet, og som er så nært knyttet til vort emne; den inkonsekvente tegnsætning er lempet.

XII. Jens Torbensen Lidøe 1723—47 20/11 [cf. Wiberg]. I Embedsbogen, som han 1738 efter Biskop Mag. Peder Herslebs Ordre indrettede, har han selv S. 2—3 antegnet: „Mit Nafn er Jens Torbensen Lidøe, min Alder 60 Aar og vil Gud jeg lever til Fer. 3. Pentec: 1739 [tirsdag efter pinse, dvs. 19.5.1739] har jeg tjent Guds Viingård 28 Aar. 12 Aar var jeg Præst til Wærsløv og Jord-

løse Menigheder udi Schippings Herret i Siælland, da kaldet af Sl. ConferentzRaad Niels Slange og ordineret af Høiædle og Høiærværdige Hr. Biskop Sl. Doctor Christen Worm og derpaa introduceret af Herrids Prousten Sl. Hr. Peder Olufsen Schytte, Sognepræst for Wiskinde og Auensøe Menigheder. Sl. JustitzRaad Jacob Hjort da Eyere til Kongsdahl kaldede mig saa til Præst, Sl. Henrich Bornemann da Eyer af Mørckegaard kaldt[e] Degnen Sr. Knud Barfoed“. — 1723. Søndersted K[irkebog] II 83. „Dominic: lætare [Lætare eller Midfaste søndag, dvs. 7.3.1723] Indsat[tes] Hr. Jens Torbe[n]sen Lidø til Sogne Præst for Ondløse og Synderstedes [!] Menigheder af Velærværdige, Hæderlige og Høylærde Mag. Peder Cappelin, Proust over Mierløse Herret“. O[ndløse] Kirkebog III 59. „1747 d. 20. November blev Sogne Præsten her ved Stædet Hr. Jens Torbensen Lidø begravet i sin Alders 69. [!] Aar og Embedes 36. Aar.“ — Han var gift med Dorthe Reenberg, OK III 18, som almindelig i K. nævnes Dorthe Hr. Jenses Kone, OK III 15. Af Børn nævnes ingen i K. som fødte, men som Faddere nævnes flere Gange, OK III 21 ... Torben Jensen Lidø, der sandsynlig var en Søn af Præsten. — Mod Slutningen af hans Embedstid er han nok blevet svagelig og han har havt Capellaner til at besøge Embedet.

Digtet selv fortæller os heller ikke noget særligt om sin forfatter. Vi ser ham som ivrig for kirkens sag, både den hele kristne kirke og især Undløse kirke, og samtidig med at han lovpriser kirkens velgørere gennem tiderne, falder der finter til mindre velvillige kristensjæle — forsåvidt digtets mest levende træk. Synspunktet er rettroende luthersk, som man kunne vente i datiden; forfatteren har intet tilovers for de papistiske levn i kirken og dens historie.

Digtet er skrevet i alexandrinere, det versemål, der da havde et lille århundredes hævd som det fornemste af alle, og som endnu skulle regere et halvt århundrede — men som på den anden side var så gennemskrevet, at dets faste gang meget ofte blev til traven eller klappen.

Et vist liv får digtet, ved at kirken taler i første person og beretter om sig selv. Derudover skal vi ikke opholde os ved sprog eller stil, kun bemærke dispositionen: 1—12 Indledning med beklagelse af, at kirken ikke har en stor digter til at besynge sig. 13—24 Kirkens ældste historie. 25—36 Hedensk overtro og katolsk helgentro knyttet til kirken. 37—52 Privilegier og jordegods. 53—68 Overtro. 69—103 Kirkebygning og inventar. 104—32 Bøn for kirken, dens patron og hans familie.

Spørger vi om digtets værdi som kilde for viden om Undløse kirkes historie, bliver svaret, at enkelte oplysninger (linie 95 ff) er originale, men at den egentlige historiske viden er øst af en ældre kilde, nemlig et skrift af Lidøes for-forgænger, Frederik Carstensen Dreyer. Denne var født 1626, blev præst i Undløse 1650 og døde 1703. Ifl. Teilmanns ovennævnte manuskript er det Dreyer og ikke (som Wiberg angiver) Lidøe, der var en lærd mand, men med ringe sans for praktiske ting, så hans præstegård næsten forfaldt (vir *eximie doctus* etc., citat fra sognets gamle kirkebog, skrevet af Dreyers nedennævnte svigersøn og efterfølger Bagge).

Dreyer udarbejdede 1664 et hidtil utrykt skrift, *Ondlosæ polyxestos seu ex vetusto renovata* (Undløse afpudset, eller fornyet af det gamle); det er bevaret i en række afskrifter, bedst vistnok Gl. kgl. saml. 2346,40, c. 120 smukt skrevne sider på latin. Et i vore øjne tyngende, i datidens øjne prydeligt klassisk-lærd apparat udfoldes i beskrivelsen af sognet; værket er næppe altid pålideligt, men har værdi bl. a. ved at afskrive vigtige middelalderdokumenter, der siden er gået tabt. Det er Dreyers skrift, der omtales i note q, og dets kildeafskrifter, der benyttes i note n o. fl. st.

Ondlosæ polyxestos har atter været af afgørende betydning for H. F. J. Estrup i bogen „Tygestrup, som det var, og som det er“, Kbh. 1838, optrykt i hans *Samlede Skrifter* II 1851 241—371. Den daværende ejer af Tygestrup (Kongsdal) har her samlet en mængde stof om egnen uden dog altid at sikre dets pålidelighed, se kommentar til linie 101 ff. Estrups arbejde udnyttes og omtales i den følgende artikel.

Det skal endnu nævnes, at der mellem Dreyer og Lidøe kun var een sognepræst, Oluf Jørgensen Bagge; han var født oktober 1659 (hvad man kun ved fra pulpituret, se p. 38), kom 1685 som hjælpepræst til Dreyer og ægtede hans datter året efter (Margrethe Frederiksdatter Dreyer); hun døde 1703, to dage før sin far — man tænker sig uvilkårligt, at en smitsom sygdom har hærgnet huset eller måske byen — og Bagge ægtede siden en pige fra Tølløse. En maskinskrevet stamtavle, som findes på Det kon-

gelige Bibliotek, oplyser nærmere om Bagge: H. Friis-Petersen: *Nogle Familier Bagge*, Aarhus 1943.

Så beskedent et produkt Lidøes digt end er, var det dog morsomt at finde det på et tidspunkt, hvor gammelt og nyt i Undløse kirkes lange historie mødes. Når Undløse-præsten af 1957 vil opridse kirkens historie, påpege bygningens fejl og mangler i nutiden og redegøre for den prægtige måde, hvorpå forstående myndigheder og fagfolk har rettet og forbedret sådanne mangler, griber han ikke til alexandrinere. Alligevel tror vi, at kirken i historisk-poetisk forstand taler stærkere til et åbent sind af idag end til de fleste gemytter på Lidøes tid, der ikke særlig udmærkede sig ved historisk sans. Anderledes med kirkens egentlige budskab. Det har været forkyndt med meget forskellige tunger, men er eet.

En række punkter i Lidøes digt kræver sproglig eller saglig forklaring for at kunne forstås, og derfor følger her en punktcommentar med henvisninger til linier. De fleste af oplysningerne om kirkens historie er meddelt af pastor Ove Bruun Jørgensen og læses bedst i forbindelse med hans efterfølgende artikel.

2 Patron] beskytter, værge, dvs. Kongsdals ejer, Johan Schack, jf. 109ff.

4 dum] lam. Note a henviser til Psalme 56 (i vor bibel 57) med det græske tegn for ps.

5—7 Anders Arrebo 1587—1637, Anders Bording 1619—77 og Thomas Kingo 1634—1703 regnedes allerede i samtiden for 17. årh.s tre største digtere, og sammenligningen mellem dem og den græske sagnhelt Orpheus er ganske i tidens stil.

15 kaldt] koldt.

16 dvs. da fremkom jeg som det næsten sidste af mange børn, dvs. af mange kirker fra katolsk tid.

17, note d: sacra] offerfester.

20, note e: ut manuscripta monstrant] som manuskripterne udviser.

24 Omen] varsel; Laurentius led martyrdøden ved at blive stegt på en rist, som det ses på kalkmaleriet i den vestligste af de dekorerede kapper, og ilden hægede også den til ham viede kirke, hvor dog kun alteret brændte.

24 Altar] Det brændte alter blev næsten omgående erstattet med det nuværende. Hovedfiguren af det gamle, Jomfru Maria med barnet, er ophængt i kirken; det viser stadig brandspor. Se p. 32 og ill. p. 48.

- 25 og g] Hieronymus Kromayer: *Ecclesia in politia, id est historiae ecclesiasticae centuriae XVI*, Leipzig 1673. S. 92 i denne bog omtaler kristendommens udbredelse i det andet (!) århundrede og bemærker, at det ikke fortjener særlig tiltro, hvad der er overleveret om den prægtige indvielse af kirker, altre og hellige kar. Digtets forfatter har ikke kunnet lade være at give sit arbejde et lærd præg; i virkeligheden er Kromayers værk naturligvis uden forbindelse med Danmarks, endsige Undløses forhold, og heller ikke forfatteren har troet, at hans kirke havde noget at gøre med 2. årh. — Kromayer levede 1610—70, var højortodox lutheraner og polemisk overfor pavekirken, hvad selv dette sted antyder.
- 28 og h: bene] håndskrifter T har i noten: hvoraf den Kierlinge snak er kommen, og er endnu ... De tre kursiverede ord mangler i K og N, men kan godt være ægte. Notens henvisning *ut Virg*: kan oversættes: som Virgil siger. Denne ubestemt henvisning til den romerske oldtids største digter er ikke præciseret. — 1956 fandt man en falkæbe midt for tårnets vestside. Nationalmuseet mener dog, at den hidrører fra tilkøbt fyld!
- 29 Alter-foed] Alteret har været bygget ind mod korets østgavl; se p. 31.
- 33 udspunden] N: uspundet, T: udspundet.
- 34 og I: Karens traad] Legenderne om den hellige Catharina af Alexandria var meget talrige. En del af dem stod i middelalderens måske berømteste legendesamling, *Jacobus de Voragine: Legenda aurea* (den gyldne legende). Ved en misforståelse fik en række udgaver af dette værk navnet *Historia Lombardica* (venligt oplyst af bibliotekar Tue Gad). Det kongelige Bibliotek ejer ingen udgave af denne bog med Catharina-legender s. 227, og iøvrigt er det ikke overvejende sandsynligt, at en ortodox landsbypræst på Holbergs tid har haft et så ærkekatolsk værk i sit eje. Det er mere sandsynligt, at han har henvisningen på anden hånd. — Af alterfundamenter til de under I nævnte altre har man med sikkerhed fundet eet i kirkens sydside, 2. fag fra øst. I tårnet fandtes mod nord en rektangulær plads, lagt af kampesten (c. 120 cm bred, 80 cm dyb), men denne plads viser næppe noget alter.
- 38 ieg og] K retter til: og af, der dog er ringere.
- 40—44 En række afladsbreve er gengivet hos Dreyer og derefter hos Estrup. Brevet til Troels (note L) er nr. 9 af disse; heri bevilges 100 dages aflad ved deltagelse i forskellige gudstjenester i Undløse kirke, se Estrups *Samlede Skrifter* II 292 og 359.
- 45 Hans Persøn] Gaven nævnes i brev nr. 11. Noten: Hans Pedersøn, kaldet væbner, af Svinninge ... gav ... ti ørtug jord i Østrup med alt tilhørende gods, tørt og fugtigt [altså mosegrund]. Ørtug var et jordmål, i en ørtug jord kunne sås c. 1 tønde rug eller byg eller 2 tønder havre. 10 ørtug har været en snes tønder land. Se nærmere *Nordisk Kultur* XXX 1936 224ff.
- 47—48] „Ulkestrup-mandens navn er glemt, men huskes bedre af Gud end mangan nulevende, der ikke giver til kirken.“ I noten tilføjes beviser på, at sådanne gaver var Gud velbehagelige: Herodes' byggeri på Jerusalems

tempel er bevidnet af den antikke jødiske historieskriver Josephus. Esras bog kap. 6 fortælles om perserkongen Darius' beskyttelse af denne bygning. I den romerske digter Martials epistler X, 28 taler han til guden Janus og bemærker, at hans tempels tærskel er omgivet af kejserlige gaver: *nunc tua Caesariis cinguntur limina donis.*

53 Fabulaner] åbenbart nedsættende ord for forsk. udsmykning.

54 Fabianer] bavianer.

56 Pater-noster-Baand] rosenkranse.

59—60] Sagnet er efter Dreyer anført hos Estrup p. 291. 1 note o har N: *Themmerop.*

63, note q een mine Formænd] gldags. for „een af mine Formænd“, dvs. Dreyer og hans MS. N og T tilsætter *at* foran Kilden.

71 Stole] De samme stolestader, som 1956—57 er blevet restaurerede og nu fremtræder med gavle og låger som på digtets tid.

72 blye] Ifl. Estrup p. 367 nedtoges blytaget 1751 af oberstinde Maria v. Schack, se kommentar til 109ff. Sammesteds anfører Estrup, at tårnet fra begyndelsen havde kamtakker.

64 enddog] skønt, således N og T; utvivlsomt rigtigere end K's *endog*.

74 Retz] den fremtrædende adelsmand, rigsråd Frederik Reedtz (1586—1659), arvede Tygestrup efter sin fader. Altertavlen er dateret 1644.

77 Kar] Kirkens hellige kar 'er af sølv, men ikke forgyldt, jf. p. 33f.

80 og r] 2. Mosebog 16 og Hebræerbrevet 9 omtaler mannaens opbevaring i en guldrukke; patener er oblattallerkener. Fodnotens *Polyd*: er rettet fra *Poligd*: (der er fælles for alle håndskrifter, formodentlig fordi allerede originalen har været uklar). Hermed tænkes på Polydorus Virgil, en italiensk renæssanceskribent (c. 1470—1555), der iøvrigt blev Englands historieskriver. Han fortæller, at oldtidens hellige kar var af træ, men senere forbedrede man dem og fastsatte, at de skulle være af guld eller sølv, eller hvis dette var umuligt af tin. Se hans encyclopædiske værk: *Polydori Vergilii Urbinitis De rerum inventoribus VI, 12* (benyttet i en udgave fra Leiden 1644). Om denne henvisning som om henvisningen til Kromayer og *Historia Lombardica* gælder det, at kildestederne ikke er særlig nært knyttet til fremstillingen og meget vel kan være andenhånds, måske taget fra en og samme håndbog. Det var „den lærde tid“, og var man ikke lærd, kunne man ihvertfald ved lånte henvisninger give sig udseende deraf.

81 døbe-Kar] se p. 28 ff.

85 Lære-Stoel] prædikestolen, dateret 1643, se p. 35.

86 og s Høegh] alle håndskrifter har Hologh, formodentlig ved uklarhed i originalen. Reedtz var 2. gang gift med Sophie Høegh (1588—1653, gift 1634). Prædikestolen har stavemåden Høgh.

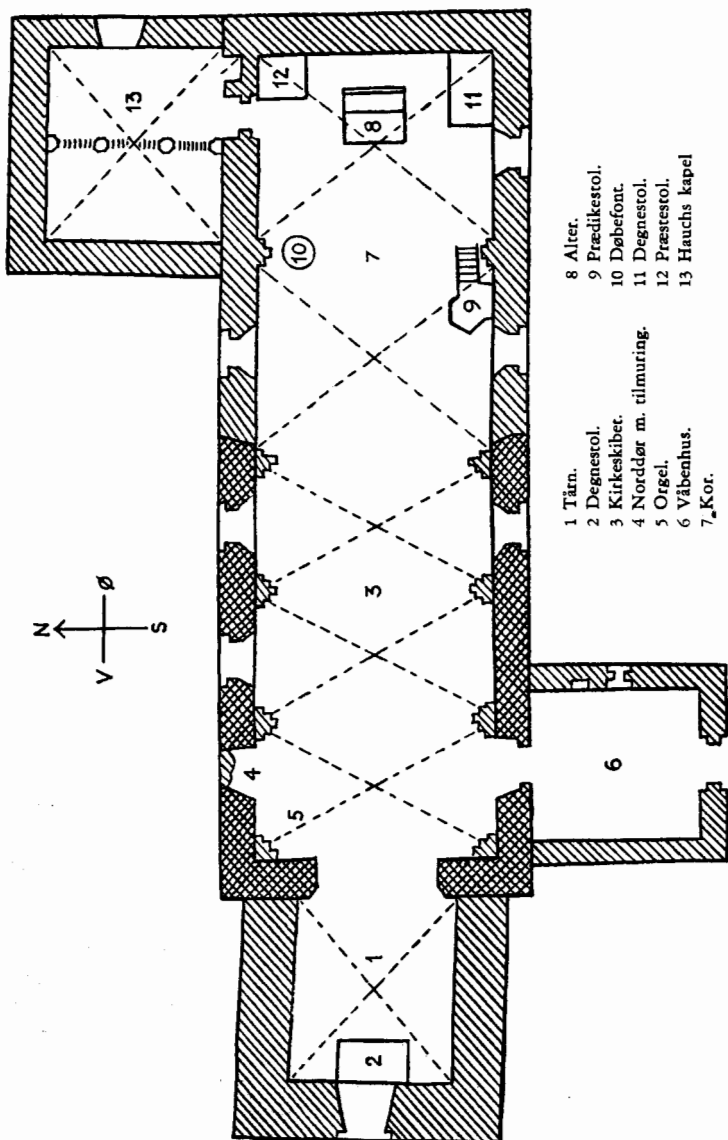
89—90] Om pulpituret og dets præsterække, måske fra 1686, se p. 36ff.

92 moxen] næsten.

93 og t liud] lyd, dvs. klokker. Den store klokke har indskriften: *Verbum domini manet in æternum. Goes mich Borchart Gellgiesser Anno 1605.*

(Herrens ord varer i evighed. B. G. støbte mig 1605). Omstøbt af B. Løw & Søn, København, 1924. — Den lille har indskriften i 1. 102f. samt: Goes mich Hartwig Qvellichmeier Anno 1615. Forkortelserne i note t dækker over betegnelserne skippund à 20 lispund à 16 (skål)pund, og klokkerne skulle herefter veje 1188 kg og 642 kg. — Opgivelserne synes ikke at stamme fra Dreyer, men fra en anden kilde, som også Estrup benytter p. 304f. Han siger dog kun, at den ene klokke er bekostet af Fr. Reedtz 1616, hvilket svarer til støbeåret 1615, men vægtangivelsen er den samme, ligeledes henføringen af indskriften til den store klokke. Hverken Lidø eller Estrup lader til at have bestøget tårnet; de kunne da have rettet fejlen, og Estrup ville næppe have forsmået klokkestøbernes navn.

- 95 Seyerverch] ur, især større ur med slagværk; kirkens ur er imidlertid forsvundet på ukendt tidspunkt.
- 98 Lade-Stød] Det ser ud til, at man har lovet at ombygge kirkens tiendelade til skole, men det er altså trukket ud. Kirken havde næppe mere brug for lade til tiendekornet, der antagelig er blevet afleveret direkte til tiende-ejeren på godset.
- 102—03] Jeg sammenkalder de levende, når der er helligt stævne. Jeg begræder de døde, når de begravnes under mulde.
- 106] linien har to stavelser for meget, antagelig er ordet *Ildebrand* fejl for enten *Ild* eller *Brand*.
- 109ff Johan Schack] Digtet slutter med fromme ønsker for Kongsdals ejer og kirkens patron på denne tid, Johan Schack, og hans familie. Denne er en lidet fremtrædende gren på det schackske stamtræ, og H. F. J. Estrups oplysninger er ikke korrekte. Efter Danmarks Adels Aarbog XLIX 1932, 2. del p. 78ff. skal flg. data gives: Johan von S., søn af Hartvig Christoph von S., 1695—1748, militært uddannet, oberstløjtnant 1733, siden oberst; gift 1° 1723 Sibylla Hedeveg v. Bülow (1701—24), 2° 1725 Hippolyta Marie Catharine v. Bülow (1702—71). I 1. ægteskab sønnen Barthold Hartvig (1724—1800), militært uddannet, i 2. ægteskab en tidlig død datter. I året 1736 omfatter familien altså faderen, sønnen (ved hvis fødsel moderen åbenbart er død) og den anden hustru. Johan von Schack ejede Kongsdal 1728—41. Gården var hverken før eller efter dette tidsrum i hænderne på slægten, og Johan S. har hørt til den mere tyskeprægede adel. Estrup ved at fortælle, at han var hensynsløs overfor godsets folk og i en given anledning blev idømt bøder for uretmæssig fremfærd overfor en enke. Han ligger begravet i kirken, men stedet kendes ikke. Se p. 31 og 45.
- 131 Lærene] lærerne, dvs. præsterne.
- 133 Die St: Johan:] Sankthansdag, jf. l. 111.
- 134 Jesu Tuum Libera] se p. 17.

GRUNDPLAN OVER UNDLØSE KIRKE

Det dobbelt skraverede er de romanske bygningsdele, det enkelt skraverede de gotiske. De stiplede linier angiver hvælvingsfagene.

Tegning af Asger Bruun Jørgensen efter opmåling af Marinus Andersen.